

UTJECAJ RIZIČNIH I ZAŠTITNIH OBITELJSKIH, DRUŠTVENIH I CRKVENIH ČIMBENIKA NA RAST I RAZVOJ DJECE

Suzana Vuletić¹, Štefica Mikšić², Brankica Juranić^{2,3}, Sanja Kopunović Legetin⁴

¹Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Petra Preradovića 17, HR-31400 Đakovo, Hrvatska

²Medicinski fakultet, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Cara Hadrijana 10E, HR-31000 Osijek, Hrvatska

³Klinika za unutarnje bolesti, Klinički bolnički centar Osijek, Josipa Huttlera 4, HR-31000 Osijek, Hrvatska

⁴studentica specijalističkoga studija Pastoral kriznih situacija, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Petra Preradovića 17, HR-31400 Đakovo, Hrvatska

Autor za dopisivanje: Štefica Mikšić, mag. med. techn.
Medicinski fakultet, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Cara Hadrijana 10E,
HR-31000, Osijek

Adresa e-pošte: steficamiksic@gmail.com

Pregledni članak

Primljeno: 8. rujna 2015. Prihvaćeno: 20. studenoga 2015.

Sažetak

U radu se daje pregled nepovoljnih uvjeta rasta i razvoja djece u obitelji te se ukazuje na zaštitnički milje obiteljskoga ozračja na odgoj djece. Na rast i razvoj djece uz obitelj, zaštitnički ili destruktivno, mogu utjecati brojne društvene okolnosti i socijalni čimbenici.

Također, razmatra se mogućnost primjene reformiranih religiozno-pastoralnih modela rada s primjerenim sadržajima u okviru Crkve kako bi se osigurao prikladan rast i razvoj djeteta, posebno djece s posebnim potrebama i poteškoćama u razvoju.

Suočeni sa snažnim utjecajem obitelji, društva i Crkve na rast i razvoj djeteta, ovaj rad upozorava na njihov potencijalno rizičan odraz i ukazuje na pozitivne čimbenike primjerene okolnostima odrastanja.

Ključne riječi: Razvoj djeteta – psihologija; Razvoj adolescenata – psihologija; Roditeljstvo; Odgoj djeteta; Zlostavljanje djece; Društvena okolina; Internet – etika; Masovni mediji – etika; Pastoralna skrb; Duhovnost

Uvodna inicijacija u problematiku

Proces odrastanja uvelike ovisi o pozitivnim okolišnim čimbenicima, napose o zdravome obiteljskom, društvenom i crkvenom ozračju koji čine temeljno okružje našega razvoja. Ukoliko postoji neki nedostatak, javlja se negativni odraz što utječe i na pojavu određenih razvojnih teškoća u rastu osoba s posebnim potrebama koje imaju otežanu socijalnu integraciju uslijed psihičkih ili tjelesnih oštećenja kao što su ova: mentalna retardacija, autizam, specifične teškoće učenja, motorička oštećenja, kronične bolesti i višestruka oštećenja.

Mnogi stručnjaci zastupaju stav kako je invaliditet

tih osoba zapravo „antropološko-etički izazov“ jer pred društvo postavlja preispitivanje stupnja njegova humaniteta (1). Koliko ga uspijevamo ostvariti u interrelacijskim suodnosima obitelji, društva i Crkve te odgojno-obrazovnim prilagođenim programima i individualnim empatijskim pristupom, uvidavnošću i primjerenošću rehabilitacijskoga programa, u tolikoj mjeri ovisi i naša suodgovornost u iskazivanju toga imperativnoga empatijsko-odgojnog zahtjeva.

Poći će se od razmatranja bazičnoga razvojnoga obiteljskog okružja djeteta, naznačujući (ne) povoljni i zaštitnički milje te će se tomu aspektu odgojnih čimbenika posvetiti veći dio pozornosti.

1. (Ne)povoljni obiteljski uvjeti rasta i razvoja djece i zaštitnički milje obiteljskoga ozračja na odgoj djece

Prema Obiteljskome zakonu (2) roditeljstvo je definirano kao dužnost roditelja da skrbe o dobrobiti djeteta te mu omoguće ostvarenja prava na sigurnost i odgoj u obitelji, primjeren njegovim tjelesnim, umnim i osjećajnim potrebama.

Ambijent koji osigurava normalan i uravnotežen razvoj djeteta trebao bi prije svega biti pozitivno i ugodno obiteljsko ozračje. U našim smo sredinama svjedoci brojnih nepovoljnih obiteljskih uvjeta rasta i otežanoga razvoja.

U disfunkcionalnim obiteljima nalazimo poremećaj strukture obitelji, poremećaj granica, uloga i vodstva, neuspjehe u postavljanju i rješavanju problema, poteškoće u komunikaciji i izražavanju emocija (3). Takvi odnosi utječu na prijenos samodestruktivnoga ponašanja.

Samodestruktivna ponašanja možemo protumačiti kao skupni naziv za sve one pojave biološke, psihološke i socijalne geneze koje manje ili više pogađaju pojedinca i nepovoljno djeluju na njegovu aktivnost i reaktivnost te neugodno, štetno i opasno utječu na druge pojedince i društvene organizacije (obitelj, dječje ustanove, školu, užu i širu zajednicu) (4).

1.1. Nepovoljni obiteljski uvjeti rasta i razvoja djece

Problemi suvremene obitelji proizlaze iz raznih socijalno-ekonomskih uvjeta među kojima značajniji vid zauzimaju: oscilirajuća dinamika bračnih odnosa, nepotpune obitelji, ekonomski problemi, bračno zlostavljanje i zanemarivanje djece kao i poteškoće roditeljskih uloga u odabiru pravoga odgojnog obrasca.

Rizičnom obitelji smatra se ona koja međusobnim odnosima članova i stavom prema djeci kreira nepovoljno emocionalno ozračje koje će negativno utjecati na razvoj djece, njihovo fiziološko funkcioniranje te tjelesni i emocionalni razvoj (5).

Osnovna je karakteristika rizične obitelji postojanje sukoba i agresije, a odnosi među njezinim članovima, kao i roditeljima i djecom jesu hladni, zapuštajući i zanemarujući. Istražujući odnos obitelji i posljedičnih razvoja poremećaja u ponašanju izrađeni su različiti modeli „obitelji pod rizikom“ (6,7):

- Zanemarujuće obitelji - roditelji posvećuju malo vremena djeci, rijetko ih nadziru, ne provjeravaju gdje su, s kim su niti što rade.

- Konfliktne obitelji - prate stalne svađe i sukobi među roditeljima te roditeljima s djecom. Često je prisutno i nasilničko ponašanje.
- Devijantne obitelji - toleriraju ili kradomice podupiru delinkventno i agresivno ponašanje.
- Kaotične obitelji - imaju manje razvijen osjećaj pripadnosti, odgovornosti i autoriteta. Članovi takvih obitelji imaju višestruke poteškoće u socijalnome i ekonomskome funkcioniranju.

Najučestaliji čimbenici rizika proizlaze iz nekoliko kategorija:

- loših roditeljskih odnosa koji završavaju razvodom i nepotpunom obitelji
- socioekonomskoga statusa
- destruktivnih obiteljskih odnosa i traumatskih događaja u djetinjstvu.

Na prvo mjesto po važnosti stavlja se utjecaj bračnih odnosa na psihološki, socijalni i emocionalni razvoj djeteta, napose kod onoga koje zahtijeva poseban pristup zbog svojih razvojnih poteškoća.

1.1.1. Utjecaj bračnih odnosa na psihološki, socijalni i emocionalni razvoj djeteta

Brak, kao životna zajednica muškarca i žene, tema je koja se često spominje, kako u pozitivnome tako i u negativnome kontekstu.

Dok se govori o braku, misli se na ulazak muškarca i žene u životnu zajednicu sa svim njihovim individualnim, spolnim, dobnim i kulturalnim razlikama.

O svakodnevnom odnosima unutar braka ovise okolnosti nastanka novoga života i razvoja djece koja su u toj zajednici rođena. Vrlo je važna kvaliteta bračnoga odnosa već prilikom začeca djeteta: je li ono plod ljubavi, želje i spremnosti na sve što avantura roditeljstva sa sobom nosi, stvar slučaja jednoga trenutka strasti ili zadnja nada prije potonuća braka? Začecem dijete dobiva gensku osnovu svojih roditelja, ali u njega se osim bioloških zapisuju emocionalna, psihološka i socijalna obilježja.

Ukoliko je bračni odnos vrlo loš, moguće je da sami supružnici ili djeca koja žive u takvome okruženju budu podložni nekom od destruktivnih ponašanja ili budu zakinuti za uvažavanje njihovih temeljnih potreba.

Kada takvo tek rođeno ili kasnije odraslo dijete pro-matramo, skloni smo etiketiranju te neko dijete nazivamo naprednim ili nazadnim na fizičkoj, intelektualnoj, socijalnoj ili moralnoj zrelosti, ali rijetko ili nikako se ne pitamo što je do takvoga (ne)razvoja dovelo. Dobivene

rezultate neki pripisuju genima i osobnosti djeteta, ali se ne pitaju što je s posljedicama odgoja djeteta kroz razne odnose koji su rezultirali njegovim (ne)razvojem.

U većini brakova supružnici različito reagiraju na stres koji proizlazi iz podizanja djeteta, napose djeteta s posebnim potrebama, a te razlike nerijetko ugrožavaju stabilnost samoga braka. Takvi su roditelji / skrbnici umorni zbog neprestane strepnje, kontinuiranoga nadzora djeteta, neprospavanih noći, udovoljavanja osnovnim rehabilitacijskim potrebama, prepirki sa sustavom, traženja drugoga mišljenja liječnika, odgovarajućih metoda, iznalaženja prikladnih pomagala i odabira pravoga pristupa razumijevanja.

Roditelji suočeni s odgojem djeteta, napose onoga s posebnim potrebama, mogu reagirati na različite načine. Neki postaju svjesni svojih osjećaja i pronalaze iznimnu snagu i potencijal da se nose s njima. Neki poriču tugu i frustriranost, ljutnju i žalost, te umjesto toga počinju dijete pretjerano nadzirati. Drugi su roditelji toliko tužni i razočarani zbog svojega djeteta da se ponašaju međusobno neprijateljski i odbojno tražeći nedostatke ili uvjetovanosti kod svoga partnera i uzročno-posljedičnu krivnju za specifičnost pojedinoga djeteta. Pritom se povlače, kako fizički tako i emocionalno, svodeći svoje interakcije na minimum. Drugi roditelji osjećaju impuls da bježe, da se pretvaraju kako dijete i njegove poteškoće ne postoje. Ali, taj im je osjećaj toliko neugodan da se brane od njega usvajanjem pozitivnoga stajališta: počinju se ponašati pretjerano zaštitnički i tjeskobno. Boje se ostaviti dijete izvan svoga pogleda i dopustiti mu da se druži s drugima, sprječavaju ga u pokušaju da učini nešto samostalno i pokuša se prilagoditi okolini, sukladno svojim mogućnostima prilagodbe (8). Neki članovi obitelji pokušavaju se snalaziti tako da postaju odlučni da pronađu savršeno rješenje, dok drugi postaju povučeni ili depresivni. Pritom značajno zapuštaju svoga bračnog partnera ili drugo dijete.

Mnogi roditelji, od trenutka nastajanja novoga života, skloni su usredotočiti se na dijete i njegove potrebe koje nedvojbeno zauzimaju prvo mjesto, a svoje potrebe i želje stavljaju na drugo mjesto. Rođenje djeteta kod većine mladih parova unese više negativnih nego pozitivnih promjena u njihovom samopoštovanju, međusobnom komuniciranju i konfliktima, što je posljedica činjenice da bračni odnosi ustupaju mjesto roditeljskim odnosima, prilikom čega bračni partneri prije svega postaju roditelji, a tek tada supružnici. Iako se želi postići najbolje, posljedice takvoga ponašanja pogubne su za brak, a time i za dijete.

Brak bi, za razliku od osjećaja, trebao biti mjesto ne

samo zajedničkih zadataka, angažmana, poslanja ili dužnosti, kako se to često naglašava, već prostor radosti, zadovoljstva, blagoslova, ljubavi, uživanja, kreativnosti i zajedništva radi samoga zajedništva, a ne zbog zajedničkih poslova (9). Ako se partneri u svome bračnom odnosu osjećaju dobro, taj će se osjećaj odraziti u pozitivnome životnome razvojnemu ozračju njihove djece.

Najviše utjecaja na razvoj djeteta imaju roditelji kao bračni par jer dijete svakodnevno najviše prima i razvija se na temelju onoga što čuje, vidi i osjeća. Roditelji trebaju shvatiti kako dijete treba zadovoljnoga roditelja koji je prije svega sretan u svojem braku te kao društveno biće.

Sve rečeno može potaknuti bračne partnere da rade na kvaliteti svojega braka i odnosima unutar njega. Razvijajući bračnu, razvijaju i roditeljsku ljubav i tako rade na svojoj sreći, ali i sreći vlastite djece.

U daljnjem razmatranju fokus je stavljen na utjecaj nepotpunih obitelji koje često proizlaze kao posljedica gore opisanih zanemarivanja uspješnoga održavanja braka.

1.1.2. Nepotpune obitelji

Bračni partneri, potaknuti nereálnim očekivanjima o braku, zatečeni problemima ljubomore, nevjernosti i loše komunikacije te uhvaćeni u nerazumijevanju organizacije obavljanja određenih poslova, često svoje istinske probleme rješavaju na pogrešan način: svađaju se, vrijeđaju i ponižavaju te u pogrešno vrijeme: kada su jako ljuti, umorni i u prisutnosti djece. Sve navedeno loše utječe na odnos bračnih partnera i na razvoj djece u takvoj obitelji. Djeluje determinirajuće na raspoloženje djeteta, izaziva ambivalentne osjećaje prema roditeljima, a dugoročno utječe i na obrazac ponašanja djeteta u sličnim situacijama.

Drugu krajnost čine oni koji problem zataškavaju i potiskuju te izbjivaju iz kuće kada god mogu. Na taj način dolazite do jedne vrste razvoda koja je za funkcioniranje braka mnogo pogubnija od stvarnoga, a radi se o emocionalnome razvodu gdje je ljubav neuzvrćena, partneri udaljeni, a osjećaji zatomljeni. Javlja se prijetnja da jedan od supružnika (češće otac) nestaje iz bračne, ali i roditeljske zajednice.

Obitelj kojoj nedostaje jedan ili oba roditelja nepotpuna je obitelj. Nedostatak jednoga roditelja može biti ozbiljna smetnja za normalan i uspješan obiteljski razvoj. Najčešći su problemi koji tada nastaju ekonomske, socijalne, pravne, psihološke, odgojne i duhovne naravi.

Može se istaknuti kako su jednoroditeljske obitelji izložene značajnijem riziku od disfunkcije zbog povećanih ekonomskih napora, opterećenosti ulogama, nedostatka podrške partnera, poteškoće u donošenju odluka nasamo, zahtjeva da djeca prerano preuzimaju uloge i odgovornosti (10). Ujedno možemo zaključiti da svi navedeni primjeri disfunkcije mogu uzrokovati krizne situacije u obiteljskim odnosima te da iz njih proizlaze negativni obrasci ponašanja i loši odgojni čimbenici.

Djeca, koja nisu htjela takav brak roditelja i nisu ni za što kriva, postaju sredstvo kompenzacije za što bračni partneri itekako dijele krivicu. Takvi roditelji suviše vežu dijete uz sebe ili ga udaljuju, sprječavajući mu normalan razvoj, što dovodi do činjenice da suvremena obitelj sve manje djeluje kao uporište zdravoga razvitka čovjeka.

Obitelji su danas krhke, bez pravoga odgojnog ozračja. Dostojanstvo bračne ustanove danas je zasjenjeno promiskuitetom, pošastima rastave, slobodnim ljubavima, brakom na probu i drugim rizičnim čimbenicima, kao što su „obitelji sastavljene od nebioloških roditelja i jednoroditeljske obitelji“ (11), u razvoju i odgoju djeteta. Obitelj time sve češće postaje rizični čimbenik, umjesto da bude zaštitni čimbenik.

Na (ne)uspješnost socijalno-emocionalne prilagodbe djeteta znatno utječu brojne krizne obiteljske situacije ili nagle promjene obiteljskoga stanja, koje su predstavljale djetetovu sigurnost. To su razvod roditelja, bolest i / ili smrt člana obitelji, nasilje u obitelji, zlostavljanje djeteta, ovisnosti u obitelji, promjena ekonomske moći obitelji, svako dulje odvajanje od roditelja i promjena skrbnika.

Najveće opterećenje i najveći izazov za obiteljski model proizlazi iz rastave i / ili razvoda braka. Svaka promjena uobičajenoga ambijenta za dijete može značiti traumu. Nepovoljan učinak razvoda na psihosocijalni razvoj djece povezan je s manjom kvalitetom odnosa u obitelji: djeca su izložena sukobima među roditeljima prije i nakon razvoda te ne dobivaju dostatnu pozornost (12).

Nakon razvoda često dolazi do nagle promjene u ponašanju roditelja - roditelji su zaokupljeni vlastitim brigama i potrebama, osjećaju ljutnju, emocionalnu nestabilnost, depresiju što sve umanjuje njihovu osjetljivost na dječje potrebe (13).

Kako će djeca reagirati na rastavu roditelja uvelike ovisi i o roditeljima, načinu njihova razilaženja, karakteru i dobi djeteta. Normalno je da će dijete osjećati depresiju i žalost zbog gubitka roditelja. Poslije rastave dijete pokazuje regresivno ponašanje, dosađuje se, zločesto je,

gubi apetit, mokri u krevet ili loše spava. Takvo stanje može relativno dugo potrajati.

Tomu uvelike pridonose i ekonomske teškoće koje razaraju brak i obitelj kao mjesto emocionalne potpore i sigurnosti za bračne partnere i njihovu djecu.

1.1.3. Ekonomske poteškoće

Ekonomske obiteljske poteškoće odražavaju se i na djecu. Osjećaj ekonomske ugroženosti smanjuje kvalitete roditeljstva i dostupnost roditelja djeci.

Djeca u obiteljima loše ekonomske situacije biološki su i zdravstveno ugrožena već tijekom trudnoće, a njihova društveno-emocionalna prilagodba slabija je nego u djece iz sređenih ekonomskih prilika. Odgoj u takvim obiteljima odlikuje se neprimjerenom prehranom i slabom materijalnom opremljenošću.

Kod djece je češća depresija, osamljivanje, antisocijalnost, problemi s prijateljima, problematično ponašanje, nisko samopoštovanje, školski neuspjeh, nemogućnost uključenja u izvannastavne ponude i ostvarenje hobija te nemogućnost praćenja vršnjačkih interesa (14).

Zbog loših ekonomskih uvjeta, u takvim obiteljima dolazi do zlorabe opojnih sredstava što često rezultira i obiteljskim nasiljem. Svađe i prethodni bračni sukobi djeluju snažno na djecu, pogotovo kada sudjeluju u kućnim svađama koje često prerastaju iz verbalnoga u emocionalno i tjelesno zlostavljanje, kako supružnika, tako i njih osobno.

1.1.4. Obiteljsko nasilje i zlostavljanje

„Roditelji i ostali članovi obitelji ne smiju dijete podvrgavati ponižavajućim postupcima, duševnom ni tjelesnom nasilju, odnosno, zlostavljanju“ (15). Dužni su štiti dijete od ponižavajućih postupaka i tjelesnoga kažnjavanja drugih osoba. Međutim, svjedoci smo učestalosti obiteljskoga nasilja.

Obiteljsko nasilje oblik je interpersonalnoga nasilja u koje mogu biti uključeni svi članovi obitelji. Može se pojaviti u obliku zlostavljanja i / ili zanemarivanja djece.

Svjedočenje roditeljskim svađama i sukobima za većinu djece neizbježan je i svakodnevan događaj i negativno utječe na njihov socijalno-emocionalni razvoj.

Djetetova nazočnost svim oblicima destruktivnoga sukoba među roditeljima povećava vjerojatnost da će dijete imati niz psihičkih i fizičkih problema (16).

Ako se roditelji ne slažu i dijete živi okruženo nape-
tostima u obitelji, ono reagira na obiteljski stres. Dijete
koje često nazoči roditeljskome međusobnom zlostavlja-
nju živi u „carstvu užasa“, u stanju kronične nesigurnosti
i neprestanoga očekivanja da će se dogoditi nešto strašno
i nepredvidivo. Dugotrajna izloženost nepovoljnome i
zastrašujućemu obiteljskom ponašanju ima mnoge po-
sljedice u doživljavanju, ponašanju i spoznajnome funk-
cioniranju djece. To su smanjeno samopouzdanje, patnja
zbog izolacije, nemogućnosti druženja s djecom, depre-
sija, internalizacija (žalost, tjeskoba, ovisnost, strah),
eksternalizacija (agresija, prkos, neposlušnost), osjećaj
bevrjednosti, nevoljenosti i nedoraslosti te samookriv-
ljavanje za roditeljsko zlostavljanje (17).

Najčešći uzrok zlostavljanja djece jest međusobno na-
silništvo roditelja. Razdražljivi roditelji vrlo lako posežu
za strogim mjerama discipliniranja ili izivljavanja nad
djecom.

Razlikuju se sljedeće kategorije nasilja nad djecom (5):

- 1) Tjelesno nasilje i zlostavljanje - razni oblici nasil-
noga tjelesnog kontakta, batine, pljuske, čupanje kose,
izazivanje opekline, protresanje, premlaćivanje
- 2) Tjelesno zanemarivanje - nebriga za djetetove tjele-
sne i zdravstvene potrebe, neprikladan nadzor
- 3) Emocionalno nasilje i zlostavljanje - ismijavanje,
kritiziranje, omalovažavanje, ponižavanje, okrivljava-
nje, zastrašivanje, prijetnje, ucjenjivanje
- 4) Emocionalno zanemarivanje - emocionalna nedo-
stupnost roditelja, nebriga za djetetove osjećaje, nepri-
hvatanje i odbacivanje djeteta, roditeljska ravnodušnost,
manipuliranje djetetom, izoliranje od društva vršnjaka
ili članova obitelji
- 5) Spolno nasilje bez kontakta - gledanje djetetova ti-
jela, komentiranje djetetova tijela, pokazivanje tuđih ti-
jela ili pornografskih materijala, navođenje na svlačenje
i / ili masturbaciju
- 6) Spolno zlostavljanje - dodirivanje i trljanje djetet-
tova tijela, zahtijevanje dodirivanja i trljanja od djeteta,
zahtijevanje i pružanje oralnoga seksa, penetracija
- 7) Izlaganje djeteta roditeljskome neprikladnom pona-
šanju - uporaba droga i alkohola
- 8) Izlaganje djeteta međusobnome roditeljskom nasilju.

Posljedice nasilja nad djecom najčešće su izražene kao
tjelesne i psihičke posljedice te dugoročne promjene po-
našanja. Takva roditeljska ponašanja na specifičan način
otežavaju ili onemogućuju zadovoljenje potreba djeteta
i ugrožavaju uspješan ishod procesa separacije i indivi-
duacije, što su osnovni zadaci pojedinih razvojnih raz-
doblja (18).

Emocionalna reakcija djeteta ovisi o njegovoj dobi
te učestalosti, sadržaju i obliku nasilja. Dokazano je da
je svako kažnjavanje, pa i grubo postupanje s djetetom
u prvoj godini života, vrlo štetno za dijete jer osim ne-
gativnih emocionalnih posljedica, stvara i hormonalne
poremećaje koji slabe imunološki sustav, pojačavaju
osjetljivost na stres, usporavaju kognitivni razvoj i stva-
raju socijalno-emocionalne probleme (19). Teorija emo-
cionalne sigurnosti zastupa stajalište kako negativne
posljedice nazočenja roditeljskome nasilju utječu na gu-
bitak djetetova osjećaja sigurnosti te gubitak povjerenja
u svijet i okolinu.

Sve navedeno jako je štetno za djetetovo tjelesno ili psi-
hičko zdravlje, duševni ili socijalno-emocionalni razvoj te
je izraženo i kroz zanemarivanje djetetovih potreba.

1.1.5. Zanemarivanje djece i stranputice roditeljske „ljubavi“

Smatra se da je zanemarivanje najčešća vrsta nasilja
nad djecom u svijetu. Postoje dvije vrste roditelja koji
zanemaruju djecu: oni koji koriste projekciju kao pri-
marni obrambeni mehanizam i u djetetu vide svoje ne-
poželjne osobine pa se od njega emocionalno distancira-
ju te oni koji koriste poricanje kao primarni obrambeni
mehanizam pa dijete ne doživljavaju kao svoje i emoci-
onalno ga zanemaruju.

Ponekad je zanemarivanje djece uvjetovano i radnim
obvezama roditelja. Izvor problema za imućnu djecu
jest česta odvojenost od roditelja što smanjuje moguć-
nost nadzora; brigu za mlađu djecu prepuštaju plaćenim
strancima, a stariju djecu društvu vršnjaka. Sve to pove-
ćava mogućnost pogrešnih druženja djeteta i blizinu lo-
ših razvojnih utjecaja. S druge strane, zbog preoptereće-
nosti djece i roditelja profesionalnim i školskim aktivno-
stima, emocionalna povezanost roditelja i djece dodatno
je oslabljena i nesvjesnim ili neupućenim odgojnim sti-
lom. Roditelji ponekad i nesvjesno mogu birati pogrešan
način i svojim odgojem sami uvjetovati stranputice (20).

U tom kontesktu možemo navesti nekoliko klasifikaci-
ja roditeljskih odgojnih stilova:

Ravnodušni roditelji – iskazuju nedostatak brige i lju-
bavi što može imati nepopravljive posljedice za djetetov
psihički razvoj koji nagrizava djetetovo temeljno povjere-
nje u život i ljude. Takvo ponašanje roditelja povezano je
s manjom društvenom kompetencijom djece, posebice s
pomanjkanjem samokontrole.

Neprijateljski roditelji – mogu potkopati djetetov ka-
sniji normalan odnos prema drugim osobama i sveuku-
pnom razvojnom okružju djeteta.

Prestrogi roditelji – zahtijevaju poslušnost tjelesnim kažnjavanjem, prisilom, uskraćivanjem ljubavi i neodgovaranjem na emocionalne potrebe djece. Djeca na to reagiraju nizom nepoželjnih posljedica, među kojima su istaknuti poremećaji tjelesnoga zdravlja (somatizacija) te gubitak ambicija i pozitivnih očekivanja. Pretjerano strog odgoj samo povećava agresivnost i nedisciplinu djeteta.

Previše popustljivi roditelji (permisivan roditeljski stil) – dopuštaju djeci da rade što god žele, što pak rezultira time da djeca ne nauče kontrolirati svoje ponašanje i uvijek očekuju da sve bude po njihovom. Djeca su permisivnih roditelja impulzivnija, nezrelija, manje poštuju potrebe drugih i imaju slabiju samokontrolu.

Pretjerano zabrinuti roditelji – često nisu ni svjesni kako je njihovo ponašanje zapravo izričaj defektne ljubavi jer se dijete ne priprema pravilno na samostalan život.

Autoritarni stil roditeljstva - očituje se kroz pokoravanje autoritetu odraslih, emocionalno hladno ponašanje i neodobravanje dječjih postupaka. Djeci se postavljaju čvrste granice i kontrolira ih se, a da pritom nema puno razgovora i raspravljanja. Djeca su često nervozna i sklona agresivnim reakcijama.

Autoritativni stil – ima najbolji učinak na razvoj djece, a očituje se u pokazivanju pozitivnih emocija, prihvaćanju djeteta onakvim kakvo je, pružanjem potpore i razumijevanja. Roditelji poštuju dječju individualnost, ali također određuju djetetu jasne granice ponašanja. Kada discipliniraju djecu, roditelji često koriste objašnjenja, riječi pohvale ili ohrabrenja. U takvim uvjetima djeca se osjećaju sigurnima jer znaju da ih roditelji vole. Djeca autoritativnih roditelja općenito su samouvjerena, samostalna i uspješna u školi i drugim aktivnostima, imaju bolje socijalne vještine i omiljenija su među svojim vršnjacima.

Problematican odgojiteljski stil predstavlja „tiranija ljubavi“ (21), pretjerana organizacija vremena utrošena na školske i izvanškolske aktivnosti, prezaštićenost djece i odvojenost od realnoga života, lažna sloboda izbora, pretjeran i očit nadzor te prezasićenost i *spleen* zbog zadovoljenja svih želja. Pretjerani zahtjevi za postignuće stvaraju u djeteta s jedne strane tjeskobu i strah od neuspjeha, a s druge opasan osjećaj da je vrijedno i roditelju drago samo ako postiže uspjeh u svim tim mnogobrojnim i različitim zadacima. Sociolozi smatraju da je upravo u tim obiteljima došlo do „profesionalizacije roditeljstva“ (22), da roditelji smatraju dijete svojim proizvodom koji se neprestano mora usavršavati i nikada ne smije pogriješiti.

Roditelji trebaju imati autoritet, znati postavljati pravila te zahtijevati nadzor i disciplinu temeljenu na razumnim i logičnim načelima, međusobno se dogovarati o pravilima i kaznama za njihovo kršenje te o promjenama koje zahtijevaju odrastanje djeteta u različitim razvojnim fazama. Roditelji se trebaju prilagođavati potrebama svoga djeteta svojim budnim praćenjem i poticanjem realizacije djetetovih potencijala.

Zadaća roditelja jest zadovoljiti dječje potrebe za sigurnošću, zaštićenošću, pripadanjem, ljubavlju i poštovanjem. Obitelj treba biti topla i poticajna za razvoj djeteta, oslonac i potpora u njegovom razvoju. Djeci je potrebno neprestano dokazivati da su ljubljena i dragocjena. Bez takve podrške djeca koja svakodnevno ne primaju znakove roditeljske ljubavi i pažnje često mogu razviti nepoželjne oblike ponašanja: mogu postati gruba, agresivna, depresivna i pasivna.

Dijete koje prolazi kroz burno razdoblje odrastanja lakše podnosi uspone i padove ukoliko ima utočište i utjehu u obitelji, ukoliko se uvijek može nekome povjeriti i s nekim podijeliti brige i probleme.

Ako je obitelj sama po sebi izvor frustracija i problema, veća je mogućnost da dijete pomišlja na autodestruktivne modalitete, nasilnost prema drugima ili sebi, bijeg u ovisnost ili samoubojstvo kako bi na taj način pobjeglo od problema.

O uvjetima uspješnosti te ostvarenosti može se govoriti u sljedećem naslovu.

1.2 Zaštitnički milje obiteljskoga ozračja na odgoj djece

Veliki moralni teolog, Toma Akvinski, smatra obitelj „duhovnom maternicom“, sigurnim i zaštićenim prostorom djetetova odrastanja.

Da bi se postigao zadovoljavajući odgoj i da bi obitelj mogla obavljati povjerenu joj društvenu ulogu, ona mora ispunjavati i određene uvjete, a to su ovi: skladni obiteljski odnosi, prikladna obiteljska atmosfera, psihološka kultura i zrelost roditelja. Dobra, intimna i topla obiteljska sredina, emocionalno i privlačno ozračje te sigurnost koju pružaju zdravi obiteljski odnosi preduvjet su uspješnoga razvitka osobnosti. „Smiren, skladan, harmoničan obiteljski život, međusobna ljubav i povjerenje, osjećaj sigurnosti i pravičnosti, pravilna raspodjela dužnosti i obaveza, dosljednost u njihovu poštovanju i izvršavanju, izvanredno pozitivno djeluju na formiranje moralnih kvaliteta mlade osobe“ (23). Dobra ravnoteža obiteljske adaptabilnosti i kohezije povezana je s opti-

malnim funkcioniranjem i oblikovanjem zdravoga identiteta (3).

Funkcionalna obitelj uključuje skladne i stabilne bračne odnose, podizanje djece i neovisne odnose svakoga člana što omogućuje socijalizaciju i autonomno funkcioniranje izvan obitelji.

Najvažniji činitelj u izgradnji osobnosti i pozitivnoga dječjeg razvoja jest pružanje emocionalne topline supružnika međusobno i u relaciji prema djetetu. Dijete koje se razvija u emocionalno toploj atmosferi supružnika osjećat će se privrženo, vrijedno ljubavi te izrasti u suosjećajno biće koje ima sposobnost uspostavljanja emocionalnih odnosa.

Papa Franjo često progovara o obitelji i značaju odgoja unutar obitelji te naglašava da je „dobar obiteljski odgoj stožer humanizma“ (24). Time roditelji postaju „prva knjiga iz koje djeca uče“ (25). Na njima stoji da u svojoj obitelji stvaraju atmosferu koja će pogodovati ljudskom sazrijevanju, i u toj atmosferi nenadomjestiv je njihov primjer života.

“Obitelj je prva i osnovna škola društvenosti. Sebedarje, zajedništvo i udioništvo koje se svakodnevce živi u obiteljskom domu, u radosnim i teškim trenucima, jest najkonkretnija i najdjelotvornija pedagogija za djelatno i odgovorno uključivanje djece u najširi okvir društva“ (26).

Jedan od osnovnih preduvjeta da bi se ostvarili pozitivni moralni utjecaji jest skladno, jedinstveno djelovanje svih članova obitelji. Obitelj će biti vrlo djelotvoran čimbenik moralnoga odgoja ako je moralno zdrava, ako u njoj postoji radna atmosfera, ako se poštuju dužnosti i obveze, ako se članovi obitelji međusobno poštuju i vole, pokazuju jedni prema drugima određenu pozornost i razumijevanje te ako postoji osjećaj odgovornosti za odgoj djece.

Suprotno tome, ako se u obitelji ne poštuju moralni stavovi, ako nema reda i dosljednosti, međusobnoga poštovanja i razumijevanja, ako postoje sukobi i nesuglasice, a djeca sve to promatraju, doživljavaju ili sudjeluju u tome, tada će moralni utjecaj obitelji biti vrlo problematičan ili sasvim negativan.

Vrijednosti bitne za uspješan i skladan brak kao što su vjernost, međusobno poštivanje i uvažavanje, razumijevanje i tolerancija, spremnost raspravljanja o problemima koji se pojavljuju u braku, Crkva neumorno potiče u svojih vjernika, a kao krunu bračne predanosti sustvarateljskoga ostvarenja promiče odgovorno i poželjno roditeljstvo.

Papa Pio XII., govoreći roditeljima o djeci, naglasio je: “Vaša je dužnost da od kolijevke započnete odgoj i duše i tijela; jer ako ih vi ne odgajate, oni će početi, na dobro ili zlo, odgajati sami sebe“ (27).

Nakon razmatranja pozitivnih i negativnih obiteljskih uvjeta za razvoj djece, u narednom će se naslovu nastojati razmatrati društveni odraz na rast i razvoj djece.

2. Destrktivne društvene okolnosti na rast djece i primjereni socijalni čimbenici za razvoj djece

Osim obiteljskoga miljea, brojne društvene okolnosti utječu na protektivan ili destruktivan razvoj djece.

Jak se utjecaj supkulturnoga posredovanja putem medija odražava napose na psihološko-moralni razvoj djece i odraslih. Sve se više zamjećuju: *online* ovisnosti, *surfanje* u virtualnom prostoru u kojem su internetski forumi, blogovi, *chat* portali, *Playstation*, *iPad*, *iPod*, pametni telefoni i sl. postali nova društvena institucija u socijalizaciji mladih generacija.

Budući da se svi zabavni elementi, ali i egzistencijalno važni odgovori mogu pronaći u prostoru tih medija, neki ih zbog toga nazivaju novom „društvenom ustanovom“, „zamjenskim odgojiteljima“ i „novim dadiljama“. Sociolozi i pedagozi su ih, na temelju analize uloge medija u svakodnevnom životu djece i mladih, nazvali „elektronskim roditeljima“, dok se mlade trećega tisućljeća naziva „Google generacijom“ (28).

Možemo primijetiti kako se sve više osjeća negativan utjecaj udruženosti suvremene supkulture i medija koji propagiraju određene programe koji nemaju temeljne vrijednosti, a svojim utjecajnim sadržajem sustavno ruše one koji su tradicionalno ostvarivali svoju vrijednosnu učinkovitost.

2.1. Društveno nepovoljni utjecaji na rast i razvoj djece

Na razini društva, njegovih supkulturnih normi i raznih čimbenika socijalne sredine uvidamo dosta nepovoljnih razvojnih uvjeta djeteta.

Sredstva javnoga mijenja i masovnoga društvenog komuniciranja (TV, internet, filmovi, igrice, *Playstation* itd.) imaju velik utjecaj na oblikovanje životnih stavova mladih. Oni sve to usvajaju nekritički. Još nezrela za objektivnu razumsku prosudbu onoga što gledaju i čitaju, djeca nesvjesno zaključuju kako je prikazani način života zapravo onaj koji treba usvojiti. Informacije dobivene preko masovnih medija oblikuju obrazac njihova ponašanja. Razumska uvjerenja odraslih kasnije teško

prihvaćaju, a još teže mijenjaju afektivne stavove nekritički usvojene u doba djetinjstva ili mladenaštva.

Možemo spomenuti izvanobiteljske nepovoljne utjecaje koji djeluju najdestruktivnije na mlade: utjecaj nepodobnih televizijskih programa, nasilnih igrica, glazbe i slično, koji se odražavaju i na njihovo neprimjereno ponašanje i optimalne društvene uvjete primjerenoga razvoja.

Živimo u informatičkome društvu u kojem su napredni razvoj digitalne tehnologije i pristup globalnoj internetskoj mreži značajno obilježili život suvremenoga čovjeka. Internetski sadržaji mogu pružiti veličanstvene mogućnosti ako se koriste sa sviješću o njegovoj edukativno-komunikacijskoj moći, ali i moralno-etičkim slabostima.

Pružajući mu brojne mogućnosti: nove načine spoznavanja, informiranja, poslovanja, komuniciranja, druženja i zabavljanja, ustaljeni obrasci preselili su se u imaginarni prostor kibernetičkoga prostora. On je potaknuo pitanja koja koincidiraju s aktualnim bioetičkim dvojicama internetskih konotacija: stvaranje novoga psihološkog prostora, modificirane percepcije stvarnosti, virtualizacija zbilje, fragmentacija osobnosti, simuliranje identiteta, otuđene naravi međuljudske komunikacije i novih načina izražavanja koji mogu povećati individualističko otuđenje i egocentrizam (29). Putem društvenih mreža na poseban se način nude neprimjereni sadržaji poput pornografije, kriminalnih radnji te online-kockanja koji imaju negativan odraz na psiho-socijalni razvoj djece.

„Internet mladim ljudima u najranijoj dobi nudi ogromnu mogućnost da sebi i drugima čine dobro i zlo. Može obogatiti njihove živote na način koji prethodni naraštaji nisu mogli ni zamisliti i osposobiti ih da obogate živote drugih. Može ih uvući u konzumizam, potaknuti fantazije koje izviru iz pornografije i nasilja i gurnuti ih u bolesnu izoliranost“ (30). Djeci se najčešće preko glazbe, filmova i igrica sugeriraju nepoželjni oblici ponašanja, a zbog dječjega istraživačkog duha njima su privlačni upravo oni štetni portali koji promoviraju pornografiju, mrežne stranice koje potiču mržnju, širenje glasina i kleveta pod krinkom vijesti te one koje sugeriraju pojedine oblike autodestruktivnoga ponašanja.

Širenje interneta pokreće svakim danom brojna druga etička pitanja (31), ali i nove oblike „internetskoga nasilja“. Rezultati istraživanja koje je 2010. godine proveo UNICEF o korištenju interneta i mobitela, ukazuju na to da se neki od najčešćih oblika nasilja na štetu djece i mladih događaju upravo putem društvenih mreža, posebice Facebooka, te putem SMS poruka. Prema podacima

Ministarstva unutarnjih poslova, kazneno djelo: Dječja pornografija na računalnom sustavu ili mreži (čl. 197.a Kaznenoga zakona) evidentirano je 2011. godine – 50 kaznenih djela. Kazneno djelo: Iskorištavanje djece ili maloljetnih osoba za pornografiju (čl.196. Kaznenoga zakona) evidentirano je 2011. godine – 36 kaznenih djela. Elektronički su uređaji pridonijeli dinamici i težini nasilja, većoj uključenosti djece i mladih u nasilne aktivnosti te povećanoj okrutnosti u virtualnome svijetu (32).

Ovisnost o internetu postaje izbor načina života, posebno ranjive skupine adolescenata koji na taj način rješavaju krizu identiteta, krizu obitelji, kao i svakodnevne frustracije u kojima su se našli. Takav jedan izbor dovodi do gubitka kontrole vlastitoga života i dovodi do krize vrijednosti, stalnoga umora, nedovoljne brige o sebi, problema u školi, osiromašene komunikacije, razdražljivosti, neposlušnosti ili suprostavljanja roditeljima.

Pravovremena prevencija nasilja stručnjaka, nastavnika i roditelja vrlo je važna radi sprječavanja negativnih i nepoželjnih ishoda koji narušavaju normalni emocionalni, spoznajni i socijalni razvoj pojedinca.

Iako medijska istraživanja pokazuju da je uloga roditelja presudna u osposobljavanju djece za adekvatno korištenje medija, čini se da je kod nas ta uloga zanemarena i da roditelji nisu svjesni vlastite odgovornosti na tom području (33). Njima se treba prikloniti i društveni odgovor.

To nas razmatranje dovodi do drugoga važnog društvenoga čimbenika u razvoju djece. Škola, u kojoj i zbog koje se razvijaju različiti doživljaji sebe i svijeta, ponekad za dijete može predstavljati velik izvor stresa (34). Škola, hobiji i izvannastavne aktivnosti mogu poticati preveliki pritisak svojim (pre)velikim očekivanjima prema djetetu: zahtjevni domaći radovi, tjeranje na brojne aktivnosti, maltretiranje u školi, sukobi među vršnjacima. Takvo stanje često dovodi do sukoba s autoritetima u školi i obitelji jer se nemogućnost primjerenoga posvećivanja zadacima koji zahtijevaju trajniji mentalni napor često tumači kao znak lijenosti, slaboga osjećaja odgovornosti i suprotstavljanja.

Sve to može izložiti dijete psihosomatskim smetnjama. Neuspjeh se može motivirati u socijalnoj sferi, a rezultirati slabom prilagodbom, izoliranošću od vršnjaka te teškoćama koje nastaju na emocionalnom polju kao što su strah od ispitivanja, nastavnika ili školskih prijatelja te se općenito može pojaviti strah od škole poznat u literaturi kao „školska fobija“. Školski neuspjeh u nekih učenika prepoznatljiv je i u tjelesnim promjenama. Takvi učenici često imaju glavobolje, boli ih želudac, brzo se zacrvene, uzrujavaju se i zamuckuju.

Neuspjeh u školi može poremetiti odnos između djeteta i roditelja, posebno ukoliko roditelj ne shvati o čemu se radi. Često dolazi do kazni i nesporazuma u komunikaciji. Ocjenjivanje sebe kao uspješnoga ili neuspješnoga (doživljaj nekompetentnosti) i razumijevanje razloga za uspjeh i neuspjeh (lokus kontrole) mogu dovesti do razvoja naučene bespomoćnosti.

Ponekad je potreban jedinstven, individualan pristup s primjenom općih i posebnih psiholoških i edukacijsko-rehabilitacijskih znanstvenih spoznaja. Načela individualizacije i diferencijacije cjelokupnoga nastavnog procesa glavne su pretpostavke kvalitetna i učinkovita odgojno-obrazovnoga procesa (35). Pri tome je potrebno upozoriti da se individualizirani pristup ne sastoji samo od smanjivanja zahtjeva na razinu učenika, već i od pronalaženja onih metoda i strategija koje će osigurati školski uspjeh učenika s posebnim potrebama (36).

„Integracija je kreiranje takvih uvjeta za djecu s teškoćama u razvoju koji će osigurati u svakom konkretnom slučaju najmanje restriktivnu okolinu za njihov razvoj otvarajući tako niz alternativa na odgojno-obrazovnom kontinuumu uz osiguranje protočnosti sistema, pri čemu ima prednost, kad god je to moguće i opravdano, smještaj takve djece u redovne odgojno-obrazovne ustanove uz istovremeno kreiranje subjektivnih i objektivnih pretpostavki za njihov prihvata, obrazovanje, (re)habilitaciju i njihovo psihološko povezivanje sa socijalnom sredinom u koju su smještene, respektirajući pri tom zahtjev da je odgojno-obrazovna (edukacijska) integracija samo sredstvo šire socijalne integracije koja se ostvaruje u skladu s principom konvergencije i otklanjanjem segregacijskih mehanizama koji još uvijek djeluju i mogu djelovati u široj socijalnoj sredini. Ovako shvaćena integracija je cilj, proces i organizacijski sistem koji se stupnjevito ostvaruje“ (37).

2.2. Primjereni društveni čimbenici za rast i razvoj djece

Budući da u društvu postoje pozitivni i negativni utjecaji, ne možemo biti ravnodušni prema tome gdje i kako mladi ljudi provode svoje vrijeme.

Treba upoznati i proučiti nekontrolirane utjecaje, utvrditi njihovo odgojno djelovanje i regulirati ga, potiskivati negativno i pojačavati pozitivno djelovanje u slobodnome vremenu. Time pedagogija prelazi svoje tradicionalno područje proučavanja samo svjesnih i namjernih odgojnih utjecaja i sve više promatra i proučava sve čimbenike koji utječu na oblikovanje osobnosti. Istaknuta je važnost društvenih mreža, utjecaj medija i interneta, koji zahtijevaju posebnu pozornost vrednovanja zbog sadržaja koje nude osobama u razvoju.

Odgoj za medije treba težiti tome da mladoga čovjeka usmjeri samostalnosti u uporabi medija te razvijanju kritičkoga stava prema sadržajima koji mediji prenose. „Složenost ovog novog sredstva čini nužnim društvenu odgovornost koja omogućuje prevladati velike opasnosti koje također u sebi krije internet. Ta poruka snažno poziva vjernike, građansko društvo i javnu vlast, koji moraju jamčiti korištenje informatike i interneta za opće dobro, prosvjetljeni hijerarhijom vrijednosti koja će štiti djecu i najslabije osobe, pospješivati kulturu dijaloga i biti ko-tač solidarnosti“ (38).

„Roditelji bi morali voditi i nadzirati na koji način njihova djeca koriste internet. Škole i ostale ustanove i odgojni planovi morali bi poučavati razboritom korištenju interneta kao dio cjelokupnog medijskog obrazovanja, koje ne uključuje samo obrazovanje u tehničkim znanjima, već osposobljuje za mudro vrednovanje sadržaja“ (39).

Slobodno vrijeme može biti vrlo vrijedan čimbenik svestranijega razvitka osobnosti. Ono može potpomoći proces stjecanja znanja, razvijanja psihofizičkih snaga i sposobnosti, formiranje umijeća i navika, odnosno tjelesno, intelektualno, estetsko, tehničko i moralno oblikovanje čovjeka (24).

Pedagogiju slobodnoga vremena očekuju veliki zadaci i u pogledu uklanjanja uzroka antisocijalnih manifestacija i u pogledu osposobljavanja i osamostaljivanja ljudi u korištenju slobodnoga vremena. To osposobljavanje treba započeti u obitelji i školi.

Potom je i u školi, uz potreban formalni odgoj i obrazovanje, potrebno provoditi i program neformalnoga obrazovanja u suradnji učitelja, stručnih suradnika i roditelja kroz različite modele poučavanja (poučavanjem vrijednosti pozitivnoga mišljenja, kroz radionice za poticanje kreativnoga mišljenja ili debatni klub, upoznavanjem strukture znanstvenoga istraživanja kroz praktični rad, kroz radionice usmjerene k osobnom razvoju ličnosti, radionice sa socijalizacijskim sadržajima, učenje medijacije u cilju međuvršnjačke pomoći, razvijanjem intelektualnih sposobnosti kroz rješavanje problemskih zadataka divergentnim mišljenjem, usvajanjem strategija čitanja u samoreguliranom učenju i slično (40).

Bez društveno-pozitivnih sadržaja, bez kulturnoga i čovjeka dostojnoga smisla, svi medijski i školski okolišni čimbenici rasta i razvoja djece gube svoje kvalitete, društvene i pedagoške mogućnosti, značenje i opravdanost.

Indikativnoj usmjerenosti tih čimbenika uvelike može pridonijeti i crkveni utjecaj.

3. (Ne)stimulirajući crkveni modeli rada s djecom i primjereni pastoralni modeli katehizacije

Osim prethodno raspravljanih nepoticajnih obiteljskih i društvenih uvjeta za optimalan rast i razvoj djece, određene strukturalne reforme potrebne su i na razini Crkve, koja bi se trebala intenzivnije posvetiti poslanju i pristupačnijem pastoralno-katehetskom radu s djecom, napose onom s poteškoćama u razvoju.

3.1. Potreba reformiranih crkveno-pastoralnih modela rada s djecom

U našim pastoralno-katehetskim krugovima sve se više uviđaju poteškoće i raspravlja se o fenomenu izbjegavanja, zaobilaženja ili napuštanja crkvene zajednice. Iako se to znatnije primjećuje u adolescentskoj dobi, na tu se pojavu mora retrospektivno gledati od njenih ranih začetaka tijekom duhovnoga odrastanja djeteta. Tome u prilog značajno ide stanje širega društvenog ozračja u kojem se religioznost ostvaruje ili nailazi na određene poteškoće.

Suvremena situacija i ozračje u kojem se vjera danas naviješta i treba posredovati odgoj za humanističke vrijednosti, izazvana je ozbiljnim društvenim, kulturnim i političkim zahtjevima. Vlada raširena religiozna nezainteresiranost i praktična nevjera, kriza identiteta mnogih vjernika, kriza procesa uvođenja u kršćanstvo i prenošenje vjere novim naraštajima, raskorak vjere i života, nedostatan dijalog vjere i kulture našega vremena (41). Crkva često postaje društvo anonimnih i pasivnih članova, a djeca i mladi traže zajednicu gdje su prihvaćeni i poosobljeni.

U današnjem vremenu mnogo ljudi smatra da se Crkva udaljila od društva, odnosno pojedinca. Zbog toga Crkvi treba strukturalna transformacija da bude manje birokratska i institucionalna, a više dinamična, slobodna i kreativna. Jedino će tako moći oduhoviti društvo i strukture svijeta (42).

Jedna od zamjerki koje treba spomenuti na ovome mjestu vezanim uz pristup djeci s posebnim potrebama jesu pojedina razilazeća smatranja unutar nekih crkvenih krugova kako ne bi sva djeca trebala primati sakramente jer ne mogu razumjeti njihovo značenje, dok drugi drže da ih trebaju primiti svi bez obzira na stupanj oštećenja i možebitno nerazumijevanje.

Područje duhovnosti apstraktno je pa je potrebno pronaći putove kojima bismo tu apstrakciju konkretizirali, s mnogo primjera i posredno nastavnim sredstvima

i različitim didaktičkim materijalima te uvijek polaziti od iskustva djeteta ili ga pokušati dovesti do toga iskustva. Mnogo bi u privlačenju i zadržavanju dječje pažnje mogla pomoći različita katehetska pomagala poput tehničkih pomagala (razni aparati i uređaji) te nastavnih sredstava (vizualna, auditivna i tekstualna) oblikovanih prema didaktičkim i katehetskim metodičkim načelima, no nedostatak novca i katkad neosjetljivost za tu populaciju najvidljiviji su u tom pogledu.

Uvaženi psiholog i teolog, M. Szentmartoni, smatra kako je iskustvo vjere i spasenja važnije od stjecanja teorijskoga znanja te da je živa zajednica važnija od institucije. Sasvim sigurno da i djeca s posebnim potrebama mogu naučiti potrebne vjerske sadržaje bitne za razumijevanje pojedinoga sakramenta. Istina je da je njihovo učenje sporije, a mogućnost apstraktnoga pamćenja i zaključivanja sužena. Ali, oni mogu i žele doživjeti susret s Bogom. Najvažnije je u vjerskoj pouci tu djecu naučiti moliti, ponašati se u crkvi, sudjelovati u svetoj misi i u pučkim pobožnostima.

Upravo na tom području trebamo prilagoditi postojeći plan i program kojemu bi naglasak trebao biti na vjeri, a ne na vjeronauku, na duhovnoj dimenziji postojanja, na uvođenju tih osoba u komunikaciju i prijateljstvo s Bogom. Model katehizacije treba uvidjeti nužnost prilagodbe prakse stvarnim potrebama. Treba poraditi na tome da ih okolina ne promatra kroz prizmu njihovih nedostataka, nego kroz prizmu njihovih darova. Svi smo im dužni omogućiti dostizanje iskustva duhovne utjehe i radosti vjere u skladu s mogućnostima.

Župna zajednica nikako ne smije dopustiti da roditelji, skrivajući svoju djecu, sami nose teret vlastitih sumnji i čestih osjećaja krivnje, nego im treba spremno pomoći da što prije nađu svoje mjesto u srcu Crkve, što iziskuje nove oblike župnoga pastora.

„Crkva neumorno ističe da je odgoj samo onda uistinu ljudski odgoj kada se vodi kriterijima autentičnog savršenstva i dostojanstva ljudske osobe koje zahtijeva da se dosljedno poštuju sve njezine dimenzije, sposobnosti, kvalitete i nadasve otvorenost transcenciji. Dakle, ne samo racionalne i tehničke, nego i emocionalne, moralne, duhovne i religiozne dimenzije“ (46).

3.2. Primjereni religiozno-pastoralni modeli rada s djecom

Čitava Crkva ima zadaću pronicavo razmišljati i zauzimati se kako bi nova kultura što se pojavljuje, bila u srži evangelizirana i kako bi bile priznate prave vred-

note. „Stoga je nužno da svi postanu svjesni prvenstva ćudorednih vrednota. Jedino svijest o prvenstvu tih vrednota omogućuje da iskoristimo beskrajne mogućnosti, da bi uistinu unaprijedili ljudsku osobu u njenoj cjelovitoj istini, u slobodi i njenom dostojanstvu“ (44).

Pritom nadbiskupijska bračno-obiteljska savjetovaništa i socijalni obiteljski centri mogu pružiti pomoć i kvalitetan rad s obiteljima i pojedincima u određenim kriznim situacijama. Stoga je važno odgojiti i osposobiti župne stručne suradnike za pastoralni rad te pružanje pomoći i podrške obiteljima (45). Taj se imperativ posebno treba odnositi na pomoć obiteljima s djecom koje imaju poteškoće u razvoju.

Crkva ističe da je pastoral osoba s posebnim potrebama jedan od prioriteta zadatka Crkve. Već su se pape Pavao VI. i Ivan Pavao II. u brojnim svojim govorima obraćali svim kategorijama oštećenih osoba, njihovim roditeljima i zdravstvenome osoblju. Svoju su usmjerenost ostavili zabilježenu u brojnim dokumentima crkvenoga učiteljstva. U apostolskoj pobudnici Kristovim vjernicima, laicima, *Christifideles laici* (46), papa Ivan Pavao II. nalaže da pastoralno djelovanje prema hendikepiranima treba imati najznačajniji izraz u sakramentalnome slavljenju s bolesnicima kao „snaga u boli i slabosti, kao nada u očaju, kao mjesto susreta i blaženstva.“ Oni nisu samo predmet ljubavi i služenja Crkve nego aktivni i odgovorni subjekti u evangelizaciji spasenja. U enciklici, Otkupitelj čovjeka (47) traži da svakome čovjeku omogućimo susret s Kristom Spasiteljem. U Pismu obiteljima (48) izričito napominje redovnicima da se skrbe o djeci bez roditeljske brige, ostarjelima, bolesnima, osobama s posebnim potrebama. Sveta se Stolica u Povelji o pravima obitelji (49) zalaže da „tjelesno ili duševno oštećena djeca imaju pravo da u svom domu ili školi nađu sredinu pogodnu za njihov ljudski razvoj“. U apostolskoj pobudnici, *Catechesi tradendae* (50), papa moli u ime pravde da se osobama s posebnim potrebama opterećenima tjelesno ili duševno posvećuje jednaka pažnja kao i ostalim vjernicima. „Oni imaju pravo, kao i drugi u njihovoj dobi, upoznati <tajnu vjere>. Veće poteškoće koje oni susreću čine još zaslužnijima njihove napore i napore njihovih odgojitelja“.

I u drugim crkvenim dokumentima naglašava se potreba za evangelizacijom osoba s posebnim potrebama. U Općem katehetskom direktoriju (51) piše da „kateheza mora pružiti toj braći mogućnost da žive svoj život vjere prema svojim mogućnostima“. U dokumentu o temeljnim smjernicama o obnovi religioznoga odgoja i kateheze pod nazivom Radosno navještanje Evanđelja i odgoj u vjeri (52) tvrdi se da je svima u kršćanskoj zajednici potreban trajan odgoj u vjeri pa sve vjernike potiču da

„trajno posvećuju svoju pažnju i svoju djelotvornu brigu onima koji često, zbog svojega stanja, mogu biti najzastupljeniji među nama“. Potrebe i mogućnosti hendikepiranih bile bi kriterij njihova uključivanja u planove i programe kršćanskoga odgoja i kateheze, pri čemu treba paziti „da budu jednakopravno uključivani u život i djelovanje kršćanske zajednice, kako ne bi ni jedan od te braće ostao nedohvaćen, nedodirnut Isusovom ljubavlju prema nama“. Ističe se da: „u planovima i programima kršćanskoga odgoja i kateheze oni trebaju biti uključeni uzimajući u obzir njihove pastoralne potrebe i mogućnosti, ali uvijek tako, da budu jednakopravno uključivani u život i djelovanje kršćanske zajednice“. Slično nalaže i Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj (53).

U Zakoniku kanonskoga prava (54) među dužnostima župnika se navode: „Neka zato posjećuje obitelji, sudjeluje u brigama i tjeskobama, neka s posebnom brigom prati siromahe, uciviljene,... i one koje pritišću posebne teškoće“ te je njihova evangelizacija postavljena za znak mesijanskoga djelovanja.

Vjera nas uči da u svakoj osobi gledamo sliku Božju, a u djeci i mladeži s posebnim potrebama ta slika posebno odsijeva, prema Isusovim riječima: „Što god ste učinili jednom od moje najmanje braće, meni ste učinili“ (Mt 25,40).

Osobe s posebnim potrebama izazov su i prilika zbog sljedećih razloga (55):

- one našu evangelizaciju vraćaju na njezine temelje: na blaženstva, malenima kojima trebamo donijeti Radosnu vijest jer su i oni sposobni prihvatiti ponudu spasenja
- one su izazov za produbljivanje međuodnosa u kojemu ne smiju biti objekt našega milosrđa ili dobrote, nego partner od kojega možemo mnogo toga naučiti o malečnosti
- one su za nas kamen kušnje vjerodostojnosti našega cjelovitoga crkvenog djelovanja
- one nas dovode u priliku da razvijemo i obogatimo naše evangelizacijske metode i sadržaje te ih prilagodimo njihovim smanjenim sposobnostima
- one su prilika za našu evangelizaciju jer se od nas očekuje da im priznamo status „subjekta“, partnera u cjelovitoj evangelizaciji.

Tu treba istaknuti doprinos kršćanske religije integraciji pojedinca u društvo putem bazičnih zajednica koje bi pomogle djeci i mladima da unutar Crkve evanđelje žive na osoban način.

U praksi postoje hvalevrijedni primjeri uključivanja

osoba s posebnim potrebama u neke crkvene pokrete, udruge, molitvene zajednice, kao što je dobro zaživjela udruge „Vjera i svjetlo“ i rasprostranila se po brojnim biskupijama Lijepe Naše. Svjedoci smo da je i „Caritas“ odigrao značajnu ulogu materijalnom potporom roditeljima djece s poteškoćama u razvoju nabavom potrebnih pomagala. Mnoge župe imaju organizirane programe hodočašća, izleta, prigodnih programa, susreta roditelja djece s posebnim potrebama, prilagođenu župnu katehezu te posjete studenata defektologije, sociologije i/ili psihologije obitelji i djeci. Nacionalni katehetski ured na godišnjoj razini ima katehetske škole usmjerene vjeroučiteljima i rehabilitatorima za edukaciju pristupa osobama s posebnim potrebama. Pokušava ih se uključiti i u rad „Frame“, a znatno je i djelovanje „Zlatnog Cekina“. Neizostavno je spomenuti i program „Marije Montessori“ koji omogućuje kvalitetnu integraciju djece s teškoćama u razvoju u sredinu ostale djece bez poteškoća.

Crkvena zajednica na taj način postaje svjedok, riječju i djelom pružajući djeci i mladima s posebnim potrebama razumijevanje i vrijeme, smiješak i ljubav.

Ukoliko takva djeca nisu sposobna čuti i razumjeti govor o Bogu osim onoga koji doživljavaju u našem nastupu s njima, a to je govor ljubavi u djelu služenja, oni prepoznaju Boga u našem smiješku, stisku ruke, itd. Kroz našu ljubav osjećaju Božju dobrotu, nježnost i sigurnost te kada djelatnici budu ispunjeni Božjom ljubavlju, dobrotom i snagom, i šticećnici će spoznati Boga dobrote i ljubavi jer mi smo Očeva produžena ruka. On ljubi našim srcem i tješi preko naših toplih i iskrenih riječi. Njihova jednostavnost i povjerenje bude u nama ono najljepše što nosimo u sebi. Oni nas čine jednostavnima, pobuđuju u nama osjećaje nježnosti, supatnje. Ispunjavajući taj smisao patnje, ostvarit ćemo ono najčovječnije u čovjeku; mi ćemo dozrijevati, rasti i prerasti sami sebe. Vrijedi pokušati. (56)

Pastoral osoba s posebnim potrebama bio je i ostaje prioritetan zadatak Crkve i po crkvenim dokumentima i po našem djelovanju. Naša briga i pomoć trebaju ići u smjeru njihovoga što aktivnijega uključivanja u život Crkve. One su jedan od vitalnijih znakova koji pokazuju živimo li stvarno kršćanske vrijednosti i znamo li prepoznati snagu slabosti i uvažavati je.

Zaključak

Pravo na cjelovit i ispravan odgoj ima svako dijete. Odgoj treba voditi potpunom i skladnom razvijanju fizičkih, moralnih i intelektualnih sposobnosti osobe. On mora biti rezultat udruženoga djelovanja svih odgojnih

čimbenika. Da bi dijete imalo optimalne razvojne uvjete, neizbježno je sinergično djelovanje svih odgojnih instanci: obitelji, društva i Crkve.

Važno je usmjeriti pažnju na modele poučavanja i prihvaćanja stava privrženosti između roditelja, društva, Crkve i djece te razvijati strategije koje pružaju optimalne razvojne uvjete za njihov primjereni rast.

LITERATURA

1. Nipkow KE. Menschen mit Behinderungen nicht entwürdigen ausgrenzen. U: Nipkow KE. Pädagogik und Religionspädagogik zum neuen Jahrhundert. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus; 2005. str. 122-35.
2. Obiteljski Zakon. N.N. br. 116/03, 17/04, 136/04, 107/07, 57/11, 61/11, 25/13, 05/15., čl.87. (1. siječanj 2008).
3. Štalekar V. Dinamika obitelji i prvi teorijski koncepti. *Medicina Fluminensis*. 2010;46(3):242-6.
4. Vlada Republike Hrvatske. Nacionalna strategija prevencije poremećaja u ponašanju. N.N. br. 101/98, 15/2000, 117/2001, 199/2003, 30/2004 i 77/2009.
5. Čudina Obradović M, Obradović J. Psihologija braka i obitelji. Zagreb: Golden marketing-tehnička knjiga; 2006.
6. Bašić J, Janković J. Rizični i čimbenici urazvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži: teorijsko motrište. Zagreb: Povjerenstvo Vlade RH za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju; 2001.
7. Repetti RL, Taylor S, Seeman TE. Risky families: family social environments and the mental and physical health of offspring. *Psycho Bull*. 2002;128(2):330-66.
8. Greenspan SI, Wieder S, Simons R. Obitelj, terapija i škola. U: Greenspan SI, Wieder S, Simons R. Dijete s posebnim potrebama: poticanje intelektualnog i emocionalnog razvoja. Lekenik: Ostvarenje; 2003. str. 317-91.
9. Jeličić A. Škola za brak. *Služba Božja*. 2014;55(3-4):330-52.
10. Grozdanić S. Jednoroditeljske obitelji prema uzrocima njihova nastanka. *Ljetopis socijalnog rada*. 2000;(7)2:169-82.
11. Puljiz V. Obitelj i socijalna (ne)sigurnost u Hrvatskoj. U: Baloban S, urednik. *Hrvatska obitelj na prekretnici*. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve: Glas Koncila; 2001. str. 15.
12. Badurina V. Život i odgoj u nepotpunoj obitelji. U: Aračić P, urednik. *Obitelj u Hrvatskoj: stanje i perspektive: zbornik radova Studijskih dana u Đakovu*; 20-22. listopada 1994. Đakovo: Verhas; 1995. str. 306-8.
13. Raboteg Šarić Z. Komunikacija između djece i roditelja. U: Baloban S, urednik. *Hrvatska obitelj na prekretnici*. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve: Glas Koncila; 2001. str. 223.
14. Seccombe K. Families in poverty in the 1990s: trends, causes, consequences and lessons learned. *J Marriage Fam*. 2000;64(4):1094-113.
15. Obiteljski Zakon. N.N. br. 116/03, 17/04, 136/04, 107/07, 57/11, 61/11, 25/13, 05/15., čl.88.; čl.92, ad.2.(1. siječanj 2008.).
16. Davies PT, Harold GT, Goeke Morey MC, Cummin ME. Child emotional security and interparental conflict. *Monogr Soc Res Child Dev*. 2002;67(3):i-v, vii-viii, 1-115.
17. Forward S. Otrovnici roditelji: prevladavanje njihovog bolnog nasljedstva i spašavanje vlastitog života. Zagreb: Bios: Hrvatska udruga za zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja; 2000.
18. Pernar M. Razvoj u adolescenciji. U: Pernar M, Frančiš-Ković

- T, urednici. Psihološki razvoj čovjeka. Rijeka: Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci; 2008. str. 81-7.
19. Bugental DB, Martorell GA, Barraza V. The hormonal costs of subtle forms of infant maltreatment. *Horm Behav.* 2003;43: 237-44.
 20. Szentmartoni M. Svijet mladih: psihološke studije. Zagreb: FTI; 1989. str. 70-1.
 21. Luthar SS. The culture of affluence: psychological costs of material wealth. *Child Dev.* 2003;74(6):1581-93.
 22. Anderegg D. Worried all the time: rediscovering the joy of parenthood in an age of anxiety. New York: Free Press; 2003.
 23. Vukasović A. Etika, moral, osobnost. Zagreb: Školska knjiga; 1993.
 24. Drugi nacionalni susret hrvatskih katoličkih obitelji 2015. [internet]. Zagreb: Organizacijski odbor Drugog nacionalnog susreta hrvatskih katoličkih obitelji; 2015. [citirano 10. lipnja 2015.]. Važnost obiteljskog odgoja: papina kateheza na općoj audijenciji u srijedu, 20. svibnja 2015.; [oko 3 stranice]. Dostupno na URL: <http://www.susretobitelji.hr/papa-franjo-o-obitelji/236-vaznost-obiceljskog-odgoja-papina-kateheza-na-opcoj-audijenciji-u-srijedu-20-svibnja-2015>
 25. Devetek V. Sretno obiteljsko ognjište. Đakovo: U pravi trenutak; 1995.
 26. Šimunović M. Obitelj u službi odgoja potpunog čovjeka. U: Obitelji, postani ono što jesi!: radovi simpozija o Pobudnici pape Ivana Pavla II Familiaris Consortio – Obiteljska zajednica, (28-30. studenog 1983., Đakovo). Đakovo: GRO Tipografija; 1984. str. 90.
 27. Barbeau CC. Glava obitelj: kršćansko očinstvo u suvremenom svijetu. Split: Verbium; 2005.
 28. Mandarić VB. Mladi: integrirani i(li) marginalizirani. Zagreb: Glas Koncila; 2009.
 29. Vuletić S, Jeličić A, Karačić S. Bioetičke konotacije Interneta. *Diacovensia.* 2014;22(4):525-58.
 30. Informativna katolička agencija [internet]. Zagreb: IKA; c2007 [ažurirano 29. rujna 2015; citirano 15. lipnja 2015.]. Crkva i Internet: Dokument Papinskog vijeća za medije; [oko 6 stranica]. Dostupno na URL: <http://www.ika.hr/index.php?prikaz=vijest&ID=49521>
 31. Kazneni zakon. N. N. br. 125 (21. listopada 2011).
 32. Bilić V. Značenje nekih aspekata morala i moralnog opravdanja u razumijevanju nasilja prema vršnjacima u realnom i virtualnom svijetu. *Nova Prisutnost.* 2012;(10)3:459-77.
 33. Ilišin V. Mediji u slobodnom vremenu djece i komunikacija o medijskim sadržajima. *Medijska istraživanja.* 2003;(9)2:9-34.
 34. Subotić S, Brajša Žganec A, Merkaš M. Školski stres i neka obilježja ličnosti kao prediktori suicidalnosti adolescenata. *Psihološkije teme.* 2008;71(1):111-32.
 35. Ivančić Đ, Stančić Z. Neki rehabilitacijski aspekti planiranja i programiranja za učenike usporenog kognitivnog razvoja u redovnoj školi. U: Rudan V, Martić-Biočina S, Špoljar Vržina S, urednici. Dječja i adolescentna psihijatrija između zdravstvene ustanove i škole: knjiga sažetaka. Zagreb: LaserPlus; 1997. str. 28-9.
 36. Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži; 1999.
 37. Biondić I. Integrativna pedagogija: odgoj djece s posebnim potrebama. Zagreb: Školske novine; 1993.
 38. Papinsko Vijeće za društvena obavijesna sredstva: 36. svjetski dan društvenih obavijesnih sredstava: Internet: novi forum za naviještanje evanđelja. U: Crkveni dokumenti o internetu. Zagreb: IKA; 2002. str. 68-9.
 39. Papinsko Vijeće za društvena obavijesna sredstva. Etika na internetu. U: Crkveni dokumenti o internetu. Zagreb: IKA; 2002. str. 24.
 40. Rak V. Unaprjeđivanje kvalitete psihosocijalnog okruženja i potpore učenicima u školi: iskustvene preporuke i upute za rad psihologa. U: Božićević V, Brlas S, Gulin M. Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja: priručnik za psihološku djelatnost u zaštiti i promicanju mentalnog zdravlja. Virovitica: Zavod za javno zdravstvo; 2012. str. 100-7.
 41. Alberich E, Binz A. Odrasli i kateheza: elementi katehetske metodologije za odraslu dob. Zagreb: Biblioteka Orijentacije; 2002. str. 11.
 42. Barun P. Pogled odozdo. *Nova Prisutnost.* 2012;10(3):347-62.
 43. Matulić T. Odgojno-obrazovni sustav u ozračju krize vrijednosti i identiteta: religija kao pogled s onu stranu krize. U: Razum R, urednik. Vjeronauk nakon dvadeset godina: izazov Crkvi i školi: zbornik radova sa znanstvenog simpozija Vjeronauk nakon dvadeset godina: izazov crkvi i školi; 14. lipnja 2011. Zagreb: Glas Koncila; 2011. str. 239.
 44. Ivan Pavao II. Obiteljska zajednica=Familiaris consortio: apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu. Zagreb: Kršćanska sadašnjost; 1997.
 45. Ti si Krist – za nas i za sve ljude: izvave i odluke Druge biskupijske sinode đakovačke i srijemske. Đakovo: 2008.
 46. Ivan Pavao II. Ad quosdam Fratres a Caritate, generali exeunte capitulo. U: Acta Apostolicae Sedis. 1989;81(81):41-4.
 47. Ivan Pavao II. Redemptor hominis=Otkupitelj čovjeka: enciklika kojom se papa Ivan Pavao II. na početku svoje papinske službe obraća svojoj braći u biskupstvu, svećenicima, redovničkim zajednicama, sinovima i kćerima Crkve i svim ljudima dobre volje. Zagreb: Kršćanska sadašnjost; 1997.
 48. Ivan Pavao II. Pismo obiteljima pape Ivana Pavla II: godina obitelji 1994. Zagreb: Informativna katolička agencija; 1994.
 49. Povelja o pravima obitelji: od Svete stolice predložena svim osobama, ustanovama, predstavnicima vlasti nadležnima za poslanje obitelji u suvremenom svijetu. Zagreb: Kršćanska sadašnjost; 1990. str. 13-4.
 50. Catechesi tradendae. Apostolska pobudnica o vjerskoj pouci u naše vrijeme. Zagreb: Glas Koncila; 1994.
 51. Kongregacija za kler. Opći katehetski direktorij, (11.4.1971., Rim). Zagreb: KS; 2000.
 52. Biskupi Jugoslavije. Radosno naviještanje evanđelja i odgoj u vjeri: temeljne smjernice o obnovi religioznog odgoja i kateheze. Zagreb: Kršćanska sadašnjost; 1983.
 53. Direktorij za obiteljski pastoral Crkve u Hrvatskoj. Zagreb: Kršćanska sadašnjost: Hrvatska biskupska konferencija; 2002. str.116-7.
 54. Zakonik Kanonskog prava=Codex Iuris Canonici: proglašen vlašću pape Ivana Pavla II.: (25. siječnja 1983.). Zagreb: Glas Koncila: Hrvatska biskupska konferencija; 1996. Kan.529 §1.
 55. Matoić Z. Uvod u rad skupa. U: Matoić Z, urednica. Srcem prema vjeri: Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama: zbornik radova. Zagreb: Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije; 1999. str. 8.
 56. Šimić EI. Kako navijestiti Evanđelje osobama s teškom retardacijom. U: Matoić Z, urednica. Srcem prema vjeri: Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama: zbornik radova. Zagreb: Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije; 1999. str. 141.

THE IMPACT OF RISKY AND PROTECTIVE FAMILY, SOCIAL, AND ECCLESIAL FACTORS ON THE CHILDREN'S GROWTH AND DEVELOPMENT

Suzana Vuletić¹, Štefica Mikšić², Brankica Juranić^{2,3}, Sanja Kopunović Legetin⁴

¹Catholic Faculty of Theology in Đakovo, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Petra Preradovića 17, HR-31400 Đakovo, Croatia

²Faculty of Medicine, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Cara Hadrijana 10E, HR-31000 Osijek, Croatia

³Department of Internal Medicine, University Hospital Osijek, Josipa Huttlera 4, HR-31000 Osijek, Croatia

⁴student of expert studies Pastoral of crisis situations, Catholic Faculty of Theology in Đakovo, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Petra Preradovića 17, HR-31400 Đakovo, Croatia

Review

Abstract

Facing the strong influence of family, society and the Church on child's growth and development, this paper draws attention to their potentially destructive reflection and focuses on positive factors indicating appropriate circumstances of growing up.

Keywords: Child development - psychology; Adolescent development - psychology; Parenting; Child rearing; Child abuse; Social environment; Internet - ethics; Mass media – ethics; Pastoral care; Spirituality